
This is the **published version** of the book part:

Santamaria, Laura. «La traducció audiovisual : la construcció d'un model propi». A: Una impossibilitat possible trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2009). p. 183-199 (2010). 9 pag. El Cep i la Nansa.

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/291947>

under the terms of the ^{IN} COPYRIGHT license

Santamaria, Laura (2010) "La traducció audiovisual: la construcció d'un model propi", *Una impossibilitat possible. Trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2005)*. El Cep i la Nansa, Vilanova i la Geltrú, 183-199 (versió preprint)

Perspectiva històrica: traducció audiovisual

Laura Santamaria

Antecedents i context social

Parlar de traducció audiovisual en català i al Principat és sobretot resseguir la trajectòria de Televisió de Catalunya, però abans que nasqués aquest canal de televisió, al cinema s'havien presentat amb timidesa algunes produccions en català. *L'Home Elefant* del director David Lynch va ser la primera pel·lícula que es va emetre en català a les sales de cinema del Principat i el 16 de juliol de 1981, immediatament després, el diari *El País* deia:

Después del éxito alcanzado por *L'home elefant* (*El hombre elefante*) en su versión catalana, que en Barcelona ha atraído a un tercio más de público que la castellana, proyectándose ambas simultáneamente en dos cines de la ciudad, el departamento de Cultura de la Generalidad prepara ya otro doblaje de este tipo en películas comerciales.

El proyecto inicial de los servicios de cine de dicho departamento es promocionar el doblaje de una película de grandes atractivos comerciales al catalán, cada tres meses, hasta que las propias distribuidoras asuman dicha labor, considerando los buenos resultados comerciales que se obtienen.

Malgrat que els primers doblatges a les sales de cinema van sorprendre els espectadors, ja que, després de molts anys, el català es tornava a endinsar en l'àmbit de l'audiovisual, és evident que, per la crítica esmentada, van tenir molt bona rebuda. Tot i la voluntat de molts, i després de tots aquests anys, en un darrer estudi impulsat per la Secretaria General de Política Lingüística (SGPL, 2006:243) es constata que és molt alta la xifra dels que encara prefereixen consumir doblatges en castellà. Així, durant el període 2002-2006, el nombre d'espectadors de cinema en català ha patit una forta davallada. Mentre que l'any 2002, van ser 746.347 els espectadors en català i l'any 2003, 823.629; el 2006, la xifra va caure fins als 424.776. És a dir, la davallada del 2006 respecte del 2002 és del 39% i respecte del 2003, del 43%.

De tota manera també hi ha veus que es lamenten d'un seguit de mancances que poden ser la causa d'aquest grau tan baix d'acceptació. Així, són poques les còpies que es fan dels doblatges i, encara que se n'hagi fet el doblatge al català, els DVD que es poden comprar a Catalunya no sempre inclouen la versió catalana; no tots els mitjans de comunicació informen

de quines produccions en català es poden veure al cinema, malgrat que la SGPL ha signat convenis amb *l'Avui*, *El periódico*, *El país*, *la Vanguardia*, *El Punt*, *Metro* i *20 minuts*, i la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió (CCRTV) continua emetent un espai diari de 30 segons abans del *Telenotícies vespre*, que anuncia les pel·lícules en català de la cartellera. El resultat és que el català encara no aprova com a llengua per al doblatge a les sales de cinema actuals.

Tot i la diversitat de factors que han condicionat la situació actual, continua sent un misteri per què, en canvi, els índex d'audiència de TV3 són alts, fins i tot quan es tracta de doblatges. Aquesta preferència pel doblatge a la televisió, però, interactua positivament amb el cinema. Així, la SGPL atribueix l'increment d'espectadors entre 2002 i 2003 a l'emissió del llargmetratges dels personatges Shin Chan i Doraemon, coneguts pels capítols de dibuixos animats emesos per Televisió de Catalunya. Cal ressaltar, també, que el nombre de còpies distribuïdes es va incrementar i, en conseqüència, van ser seixanta les sales que les van poder oferir de manera simultània.

Altres modalitats de traducció audiovisual en català

La subtitulació en català no és tampoc una modalitat de traducció multitudinària. Els DVD no sempre inclouen una pista amb els subtítols en català i són rares les ocasions en què s'ofereix la versió original subtitulada en català en una sala comercial. Així, l'any 2006, de les 51 produccions que es van exhibir en català a les sales de cinema, només una va ser subtitulada.

En canvi, la subtitulació per a sords i persones amb dificultat d'oïda és present en les emissions de Televisió de Catalunya. Aquest canal va saber aprofitar des del primer moment l'oportunitat que li brindava el teletext per incloure subtítols amb la finalitat de facilitar la comprensió a les persones amb discapacitats auditives. La subtitulació, en aquest cas, no es fa a partir dels diàlegs originals, sinó de la versió doblada, ja que s'ha volgut primar que les persones amb discapacitats auditives puguin seguir les produccions televisives amb la família i els amics.

Segons les dades de l'estudi de la SGPL esmentat anteriorment (2008:186),

la subtitulació es va iniciar amb l'emissió d'una pel·lícula, coincidint amb la posada en marxa del teletext, el 10 de setembre de 1990. Al final de 1991 va començar l'emissió diària de l'informatiu *Telenotícies vespre*. Des d'aleshores l'oferta de programes subtitulats ha anat augmentant any rere any: l'any 2000 es van subtitular 1.670 hores de programació; el 2001, en què amb la creació del K3 va augmentar molt la programació infantil subtitulada, es van emetre en total 3.200 hores amb subtítols; el 2003 les hores d'emissió subtitulada van augmentar fins a 4.721, i el 2005, es va arribar a les 6.080 hores.”

Durant l'any 2006, l'augment de programació subtitulada és encara més radical, ja que els canals analògics (TV3 i K3-33) van emetre 6.676 hores i se'n poden arribar a comptabilitzar 10.000 si s'hi afegixen les del canal digital 300. La mitjana, doncs, de programació subtitulada durant el 2006 va representar, de mitjana, en aquests tres canals el 38,6% respecte del total d'hores d'emissió.

La subtitulació de la programació que s'ofereix també en versió original, a través del sistema dual de so, ha fet incrementar el nombre d'espectadors que aprofiten aquesta possibilitat amb la finalitat per gaudir de les versions originals i, en molts casos, per millorar el nivell de coneixement de la llengua original de les produccions.

Des de 2003, també segons l'estudi de la SGPL (2008:186), Televisió de Catalunya "va desenvolupar un sistema tecnològic propi que permet subtitular programes en directe en temps real; així, debats, entrevistes i també el programa *Agora* se subtitulen amb la transcripció literal de les intervencions. En total, l'any 2006, s'han subtitulat amb aquest sistema 92 hores de programació".

Televisió de Catalunya ha estat també innovadora a l'hora de programar emissions amb audiodescripció per a invidents. Aquest mitjà va ser un dels pioners en Europa, abans que s'implantessin les emissions digitals, a l'hora d'utilitzar el segon canal d'àudio per incloure-hi les audiodescripcions. Algunes produccions pròpies, com ara *Plats bruts*, es van programar des del primer moment amb inserts auditius que descriuen els objectes que apareixien a la pantalla i les accions que tenien lloc en el canal visual, de tal manera que els invidents poden escoltar els diàlegs i les explicacions de totes les informacions que la resta d'espectadors infereix de la imatge.

De tota manera, els dos canals auditius del dual eren totalment insuficients per acontentar les persones que volien tenir accés a la versió original, al mateix temps que es volia descriure les accions que tenien lloc a la pantalla. Aquesta situació s'ha capgirat gràcies a les possibilitats dels diversos canals auditius que permeten les emissions digitals.

Les innovacions en el camp audiovisual tenen de vegades uns resultats que van més enllà del que s'havia previst. Així, l'audiodescripció, que neix amb la voluntat d'incrementar l'accés del col·lectiu dels invidents a la televisió, ara l'escolten les persones que tenen engegat el televisor al mateix temps que duen a terme alguna altra tasca, com pot ser cuinar, que no els permet d'estar pendents de la imatge durant tota l'estona.

Malgrat la bona rebuda que han tingut les modalitats de traducció que hem descrit fins ara (la subtitulació emesa per teletext o l'audiodescripció), el doblatge és de bon tros la fórmula acceptada majoritàriament en català. Hi han contribuït diversos factors. Els espectadors de produccions audiovisuals prefereixen la modalitat de traducció a la que estan majoritàriament acostumats. En conseqüència, podem parlar de països dobladors i de països subtituladors. Mentre que al nord d'Europa, les emissions televisives s'ofereixen sobretot subtitulades, a

l'Estat espanyol, Itàlia, Alemanya i França, el doblatge és la modalitat més utilitzada. Sembla que hi han tingut molt de pes els règims totalitaris i feixistes instaurats durant anys a l'Estat espanyol, Itàlia i Alemanya. El doblatge esborra la presència del text original, almenys del que prové del canal oral, i per això resulta més fàcil modificar els diàlegs i censurar-los. El fet que a França també es prefereixi el doblatge s'atribueix a la defensa de la seva llengua que han dut a terme els diversos governs francesos.

Els canvis en els costums arrelats dels espectadors costen d'introduir, però des de fa uns quants anys, als països nòrdics es doblen les pel·lícules infantils i cada vegada aquests doblatges tenen més bona rebuda. De la mateixa manera, els joves catalans també mostren una acceptació dels subtítols més alta que els grups socials de més edat.

El procés del doblatge en català

Quan l'any 1983 Televisió de Catalunya va començar a emetre en català es va decidir pel doblatge. Aquest canal va aparèixer amb la consciència que havia de competir amb la resta de cadenes en castellà que hi havia en aquell moment. Si volia fidelitzar els espectadors catalans, havia d'oferir la modalitat de traducció que s'associava socialment a la televisió: el doblatge. Haver triat la subtitulació hauria estat una opció molt més barata, però el públic català hauria interpretat que gaudir de la televisió en català comportava un esforç addicional: el de llegir els subtítols. Aquest greuge hauria estat percebut de manera especialment negativa en un moment on les pantalles de televisió eren molt petites comparades amb les actuals i els mitjans tècnics menys avançats que els actuals. Conseqüentment, el cos de lletra real dels subtítols hauria estat menor i, a més, encara no es podien oferir els avenços actuals que faciliten la lectura, com són els subtítols amb colors diferents associats a cada personatge i els inserts desplaçats a sota del personatge que parla.

Per això, TV3 de seguida va preocupar-se per buscar la manera de produir doblatges de qualitat per cobrir la graella de programació, una necessitat inexcusable sobretot si pensem que, en un primer moment, emetia poca producció pròpia de ficció. Barcelona era ja una ciutat amb reputació pels doblatges que s'hi feien, però la llengua de treball de les persones que hi treballaven era el castellà i la competència que tenien en català no era sempre la més adequada. Calia, doncs, trobar la manera per generar bons doblatges. Així, va néixer el Departament de Producció Aliena, àrea des d'on es coordinen els programes que han de ser doblats, amb un equip d'assessors que reben l'encàrrec de garantir la bona qualitat lingüística. La novetat que introdueix el canal català és la figura del lingüista que actua, durant els primers anys, en dos moments concrets del procés del doblatge.

Per a entendre la complexitat del procés de traducció, cal saber que és el resultat del treball d'un equip de professionals i que consta dels estadis següents:

a) Una vegada el mitjà de comunicació o la productora cinematogràfica han decidit el programa que volen doblar, l'encarreguen a una empresa de doblatge, on es duu a terme tot el procés del doblatge. En el cas de Televisió de Catalunya, aquest mitjà de comunicació avalua cada any les empreses de doblatge i assigna unes hores anuals segons el resultat d'aquesta avaluació.

b) És l'estudi qui busca el traductor o la traductora. Per tal d'assegurar un producte de bona qualitat, Televisió de Catalunya des del primer moment va seleccionar els traductors per mitjà d'unes proves d'homologació. Aquest procés de selecció no existeix en altres llengües i, per tant, fins i tot en el cas dels doblatges que es fan al castellà a Barcelona, els estudis tenen la llibertat de triar el traductor amb qui volen treballar. Abans dels avenços en les tecnologies de la informació dels darrers anys, el traductor o traductora havia d'anar a recollir un vídeo amb les imatges i un guió en la llengua original. Actualment, l'estudi envia les imatges i el guió de manera digital, i s'estalvien, doncs, moltes hores de desplaçament. Els guions poden ajustar-se en diversos graus als diàlegs que realment pronuncien els actors. Bàsicament els podem classificar en guions de preproducció, de postproducció i els *master titles*, en què hi apareix una referència al temps real de la seqüència, una proposta de subtítol en llengua original amb els diàlegs ja condensats i alguns aclariments lingüístics per tal de facilitar la tasca dels traductors a les diverses llengües. Quan s'ha de doblar una pel·lícula que s'ha d'exhibir a les sales de cinema, o bé s'ha d'incloure el doblatge en els DVD a través del Servei Català del Doblatge, que depèn de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió, no cal seguir totes aquestes convencions. Però sovint els estudis, mantenen el mateix protocol, ja que estan acostumats a treballar d'aquesta manera i saben que és una garantia de qualitat. Així i tot, sempre hi ha certes variacions. En el cas d'algunes estrenes per al cinema, la productora de vegades prefereix que ni les imatges ni el text no surtin de l'estudi de doblatge, i llavors cal que la traducció es dugui a terme al propi estudi. També és probable que quan calgui traduir segons quines estrenes, els traductors treballin amb còpies inacabades, versions preliminars de la pel·lícula o, en alguns casos, sense imatges.

c) Comença llavors la feina de l'ajustador. L'objectiu de l'ajustador és trobar la sincronia fonètica entre els diàlegs traduïts i el moviment dels llavis dels actors que hi intervenen. Hi juga un paper fonamental que es respecti l'obertura de les vocals i la coincidència de les bilabials. La pràctica corrent uns anys enrere era que els ajustadors treballessin a partir del guió traduït sense conèixer, de vegades el text original. Actualment és cada vegada més freqüent que el mateix traductor sigui també l'ajustador i, aleshores, aquestes dues fases es converteixen en una mateixa etapa. Quan es tracta d'estrenes de les sales de cinema gairebé sempre la feina de traducció i ajust recau en una mateixa persona.

d) TV3 va incloure en el procés del doblatge la figura del lingüista o corrector. Aquesta no és una figura universal, però en el cas del català, el canal de televisió, a més de justificar la seva tasca per qüestions d'adaptació als criteris lingüístics del mitjà, afirma que aquests professionals serveixen de sedàs i ajuden a mantenir la coherència lingüística, sobretot quan es tracta del doblatge de sèries llargues que tradueixen diversos traductors.

En el cas de sèries que s'emeten diàriament, per exemple, hi treballen més d'un traductor. Llavors, cal establir, per exemple, les fórmules de tractament entre els personatges, de manera que no variïn al llarg de l'emissió ni en funció de qui tradueix un capítol en concret. Això també passa amb la traducció dels elements culturals allunyats a la cultura de traducció.

e) El director de doblatge és la persona encarregada dels aspectes artístics del doblatge i que ha de vetllar sincronia de caracterització. Si entenem el cinema com a art, cal incloure el doblatge entre els elements que en formen part.

Pel que fa a les tipologies vocals, convé que els actors de doblatge tinguin una veu similar als actors originals, encara que hi juguen un paper molt important alguns aspectes culturals sobre qualitats vocals relacionades amb grups socials específics.

De fet, quan es tracta de gran produccions cinematogràfiques, els actors de doblatge enregistren uns diàlegs traduïts que després s'envien a la productora perquè triï la veu que consideren que més s'ajusta a la personalitat que es vol configurar del personatge.

f) Finalment, cal no oblidar el paper que hi juguen els tècnics. La figura del tècnic és potser la que es manté més en l'anonimat i, en canvi, la seva feina és la que acaba d'arrodonir l'encert del doblatge. El tècnic és present en el procés de dramatització dels diàlegs a l'estudi i és la persona que s'encarrega de realitzar les mescles posteriorment. L'ajust entre les veus i el soundtrack, o bé matisar les veus amb una qualitat diferent segons si les sentim darrera una porta o quan el personatge parla d'esquena, acabarà de recrear la versemblança necessària del doblatge. Durant els primers anys d'emissió de TV3, hi havia sempre un lingüista a la sala del doblatge per tal de corregir la dicció i l'entonació dels dobladors. Al cap del temps, es va considerar que la formació que havien adquirit els dobladors permetia que calgués fer-ne només un seguiment posterior, tot i que encara ara Televisió de Catalunya es reserva el dret de demanar que es tornin a enregistrar els diàlegs que no tenen el nivell lingüístic adequat.

El model de llengua

La traducció audiovisual obliga a recrear uns diàlegs que tenen lloc en el marc d'unes imatges determinades, que els contextualitzen i que requereixen que la traducció les hagi de respectar. Al mateix temps, els diàlegs traduïts s'han d'adequar lingüísticament al to del programa original i a les convencions de la llengua d'arribada. El model de llengua dels diàlegs de les versions originals s'emmarca dins de les convencions que regeixen en el seu context sociolingüístic. La traducció audiovisual ha de ser respectuosa amb el missatge original, alhora que s'ha de cenyir a

unes convencions lingüístiques, que no estan definides per a cada situació comunicativa, sinó que és el propi traductora o traductora qui les ha d'acabar confegint. Finalment, és durant el procés de traducció quan s'han d'identificar les restriccions pròpies del mitjà per tal que se'n pugui fer una bona traducció.

Trobar la llengua adequada a cada situació comunicativa no és sempre fàcil. Els diàlegs traduïts han de recrear un llenguatge versemblant en el nou entorn que els acull, però cal tenir en compte en el cas català també la voluntat normalitzadora que es va voler imprimir a TV3, almenys durant els primers anys.

TV3 va col·laborar a dibuixar aquesta imatge (la de cadena catalana “considerada emblema del país i transmissora principal de la cultura audiovisual catalana”) de si mateixa en els primers quinze anys, en què la voluntat normalitzadora que la va caracteritzar va determinar unes opcions lingüístiques molt estrictes on eren absents els dialectes altres que el central i els registres no estàndard.

En els darrers anys, aquest panorama ha canviat, i TV3 ha decebut alguns sectors de l'audiència, que han expressat la seva disconformitat pel tractament lingüístic i cultural d'alguns programes. (Grup Llengua i Mèdia, 2004a: 235)

En aquest mateix sentit Casals (2008) constata:

El model lingüístic de la primera etapa de TVC estava construït sobre la base del dialecte central, especialment de l'àrea de la capital. Aquesta va resultar la decisió més pràctica, d'acord amb el fet que la major part dels professionals de TVC d'aleshores provenien de l'àrea del català central i molt poques veus estaven adscrites a d'altres zones geolectals. A aquest argument, s'hi afegia el major pes demogràfic i econòmic de la zona del català central, un criteri que va pesar en l'establiment de la normativa del català durant el primer terç del segle XX. (Casals, 2008:75)

En la darrera etapa s'ha flexibilitzat el model, però pel que fa al doblatge:

Les sèries de producció aliena recorren a un estàndard formal, de base central, i els recursos que resulten productius per a la caracterització dels personatges que hi intervenen són la fraselogia i el lèxic, inclosos els col·loquialismes genuïns. L'estàndard dissenyat per al doblatge és de caràcter monodialectal (basat en el geolecte central), seguint el model televisiu del castellà i de l'italià. Els dibuixos animats presenten un model lingüístic basat en una varietat correcta amb la inclusió de frases fetes i lèxic genuïns i amb poques paraulotes, per l'audiència a qui s'adrecen. (Casals, 2008:80)

La Corporació Catalana de Mitjans de Comunicació va posar a disposició dels professionals de la traducció el portal *esadir.cat*, el 9 de febrer de 2006, basat en els següents documents publicats anteriorment: *Criteris lingüístics sobre traducció i doblatge* (TV3, 1997), *El català a TV3. Llibre d'estil* (TV3, 1998), *Orientacions lingüístiques* (Catalunya Ràdio, 2001) i *Llibre d'estil de CCRTV Interactiva* (CCRTV Interactiva, 2005). La finalitat d'aquest web, segons s'hi pot llegir, és:

L'*esadir* pretén donar respostes clares i concises als dubtes més habituals que planteja l'ús de la llengua als mitjans de comunicació. Els exemples que s'hi recullen, tant els recomanables

(...) com els desaconsellables (...), s'extreuen de l'experiència diària des de l'inici de les nostres emissions.

Aquest web és de gran utilitat per als professionals de la traducció a l'hora de trobar la llengua adequada a cada situació comunicativa. Així, les orientacions que ofereix aquest portal lingüístic ens recorden que

No totes les paraules recollides al diccionari normatiu són aptes per als mitjans de comunicació, igual com passa amb totes les llengües. Una emissió que utilitzés habitualment totes les paraules i les construccions possibles del català (arcaïsmes, tecnicismes, dialectalismes, vulgarismes, etc.) seria tan inversemblant i inadequada que obligaria l'audiència a fer un esforç suplementari d'atenció i de comprensió. Una conversa informal en aquestes mateixes condicions seria impracticable.

Així i tot,

el fet que una paraula encara no surti al diccionari normatiu no vol dir automàticament que no la puguem fer servir mai a la nostra programació. Qualsevol llengua experimenta canvis al llarg de la seva evolució històrica, de manera que el conjunt de preferències lingüístiques i hàbits expressius dels parlants va variant i adaptant-se als nous temps. Els mitjans de comunicació reflecteixen els usos lingüístics habituals de la societat actual i, per tant, sovint han de fer servir neologismes, col·loquialismes, paraules d'argot, etc. La creació de recursos lingüístics nous respon sempre a les noves necessitats socials i són el símptoma inequívoc de la vitalitat d'una llengua. Alguns d'aquests usos reflectits als mitjans de comunicació acabaran entrant algun dia, a mitjà o llarg termini, al diccionari general, com a formes ja consolidades; d'altres no hi arribaran mai, com passa amb totes les llengües.

Tal com recull l'anterior citació, aquest debat sobre la llengua de les produccions audiovisuals no és només pròpia del català. Els mitjans han generat una llengua pròpia amb característiques singulars i que ha estat definida com a "col·loquial mediatitzat" pel grup de recerca Llengua i Mèdia de la UAB de la manera següent:

és el pseudocol·loquial conformat per textos figuradament orals (encara que per ser llegits) i espontanis, ja que molts dels personatges i dels presentadors (...) parlen en aquest registre, que inclou moltes formes no admeses per la normativa, pertanyents a altres llengües, o, simplement, no inventariades en cap gramàtica ni diccionari. (Llengua i Mèdia, 2004b: 15)

Les convencions del col·loquial mediatitzat varien al llarg dels anys, però la llengua de traducció es troba amb la necessitat de fer arribar el missatge als seus destinataris, que, a diferència de quan es tracta d'un text escrit, té una única oportunitat de fer entendre l'enunciat que volia comunicar.

5. Conclusions

Malgrat que no s'hagi consolidat ni l'oferta ni la demanda de cinema en català, la quota d'audiència dels cinc canals de Televisió de Catalunya posa de manifest que el fet d'emetre en català no representa cap greuge. L'audiència acumulada, d'acord amb l'Informe sobre Política Lingüística corresponent a l'any 2006, de TV3 i el K3-33 va ser del 22.5%. Caldrà afinar més en els motius pels quals tots els grups enquestats prefereixen el castellà a l'hora d'anar al

cinema, però, segons aquest mateix informe, les respostes obtingudes majoritàriament assenyalen que no veuen cinema en català perquè no els agrada el doblatge i perquè no estan acostumats als doblatge en català. Aquesta situació podria canviar en els propers anys, ja que quan es tracta de cinema infantil, l'opció majoritària és el català.

S'ha consolidat des de fa anys una indústria vinculada a la traducció audiovisual en català, sobretot lligada al doblatge, modalitat preferida per la majoria dels espectadors. Aquesta situació ha anat lligada a la professionalització de les persones que hi treballen i a l'augment d'eines de les tecnologies de la informació i la comunicació emprades, que s'han destinat a plantejar solucions als dubtes dels professionals de la traducció i, també, a facilitar que els productes traduïts arribin als grups amb deficiències auditives i visuals.

Bibliografia

CASALS, Daniel (2008). "El dinamisme d'un model lingüístic de projecció social", *XV Seminari sobre la traducció a a Catalunya, Quaderns Divulgatius*, 34, Barcelona: Associació d'Escriptors en Llengua Catalana.

Grup Llengua i Mèdia: Margarida BASSOLS, Josep-Anton CASTELLANOS, Anna M. TORRENT (coordinadors); Neus Faura, David PALOMA, Albert RICO, Mila SEGARRA, Elvira TERUEL (investigadors) (2004a). "Annex 7: Informe sobre la qualitat de la llengua de la televisió en català", Barcelona: Quaderns del CAC, número extraordinari, setembre.

Grup Llengua i Mèdia (2004b) *La subtitulació del col·loquial*, Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.

INFORME SOBRE POLÍTICA LINGÜÍSTICA CORRESPONENT A L'ANY 2006 (2008). *Butlletí oficial del Parlament de Catalunya*, VIII Legislatura, quart període, número 196.

Còpia personal només per a finalitats de recerca